

Усмішка богів

Рюноске Акутагава

Одного весняного вечора padre Organtino[76], волочачи за собою довгі поли сутани, прогулювався наодинці у саду храму Намбандзі.

У саду між соснами й кипарисами було посаджено троянди, оливи, лаври та інші європейські кущі та дерева. В легкому надвечірньому сяйві серед ледь-ледь помітних силуетів дерев плив солодкуватий запах троянд, які щойно розпустилися. І це надавало тиші саду якоїсь дивовижної неяпонської чарівності.

Походжаючи на самоті доріжкою, посиленою червоним піском, Органтіно поринув у спогади. Великий собор у Римі, гавань Лісабона, звуки ребека[77], смак мигдалю, псалом "Господи, дзеркало душі нашої" – все це розбудило в серці цього рудуватого монаха тугу за рідним краєм. Щоб розвіяти її, він подумки повторював ім'я Деусу[78]. Однак туга не тільки не проходила, а ще гнітючішим тягарем лягала на груди.

"Чи в цій країні прекрасні краєвиди? – роздумував Органтіно. – Так, в цій країні прекрасні краєвиди. Та й клімат м'який. А туземці... можливо, навіть негри кращі за цих жовтих карликів. Однак і в їхній натурі є щось привітне. Та й вірних серед них останнім часом набралось вже кілька десятків тисяч. Скажімо, посередині їхньої столиці височить наш храм. Якщо подумати, то хоча життя тут не вельми приємне, але назвати його неприємним навряд чи можна. А проте я раз по раз сумую. Кортить повернутися до Лісабона, кортить звідси забратися. Невже тільки з туги за батьківщиною? Е ні, якби я мав змогу покинути цю країну, я проїхав би не лише до Лісабона, а куди завгодно: в Китай, в Індію... Виходить, що не тільки туга за рідним краєм – причина мого смутку. Здається, я прагну одного: якомога швидше вибратися з цієї країни... Однак... у цій країні красиві краєвиди. І клімат м'який".

Органтіно зітхнув. І саме тоді йому в очі впав білястий цвіт сакури, що лежав у тіні дерева на порослій мохом землі. Сакура! Ніби чогось злякавшись, Органтіно вдивлявся у напівтемні просвіти між деревами. Там серед кількох пальм з віялоподібним листям наче в імлі білів цвіт плакучої сакури.

– Бережи нас, Господи!

У цю мить Органтіно хотів перехреститися, щоб захиститися від нечистої сили. Настільки зловісною видалася йому тоді плакуча сакура у вечірніх сутінках. Зловісною?... Ні, скоріше самим уособленням Японії, яке його найбільше тривожило. Та через хвилину він збагнув, що нічого дивного в цьому немає, і, присоромлено всміхаючись, втомленою ходою потягся доріжкою назад.

Через півгодини за вівтарем храму Намбандзі він молився Деусу. Там було порожньо, і тільки з бані звисало панікаділо. В його світлі на настінній фресці святий Михаїл боровся з дияволом за труп Мойсея. Не лише хоробрий архангел, але й

розлючений диявол того вечора у тьмяному світлі здавалися набагато вишуканішими, ніж звичайно – може, завдяки тому, що свіжі троянди та рокитник, поставлені перед вівтарем, ширили навколо себе духмяні пахощі. Низько схиливши за вівтарем голову, Органтіно ревно молився:

"О, милосердний і всеблагий Боже! Відтоді, як я відплив з Лісабона, я все своє життя віддав Тобі. А тому, хоч би які злигодні мені випадали, я невідступно, безстрашно йшов уперед задля того, щоб засяяв славою пресвятий Хрест. Звичайно, в цьому не лише моя заслуга. Все звершується з Твоєї, Господи, благодаті. Та, живучи в цій Японії, я дедалі глибше усвідомлюю, яка в мене важка місія. У цій країні – і в горах, і в лісах, і в густозаселених містах – усюди ховається якась дивовижна сила, що потаємно ставить перешкоди моїй місії. Бо якби не вона, то чого б я впадав у безпричинну тугу, як це сталося недавно? Та що це за сила – я не знаю. В усякому разі, вона, ця сила, немов підземне джерело, розливається по всій країні. Розтрощи її, о, милосердний і всеблагий Боже! Може, японці, занурені в несправедну віру, вже ніколи не побачать величі раю. Через це стільки днів я мучився страшною мукою. Прошу Тебе, Господи, обдаруй мене відвагою і терпінням..."

Раптом у цю мить Органтіно здалося, ніби заспівав півень. Та, не звертаючи на це уваги, він молився далі:

"Щоб виконати свою місію, я мушу боротися з силою, що ховається у горах і ріках цієї країни... можливо, невидимими для людини духами. Колись Ти потопив на дні Червоного моря численне єгипетське військо. А ця країна силою своїх духів, напевне, не поступається єгипетському війську. Благаю Тебе, Господи, поможи й мені, як колись стародавньому пророкові, подолати цих духів..."

Несподівано слова молитви на його устах завмерли. Цього разу біля самого вівтаря залунав голосний спів півня. Органтіно недовірливо оглянувся навколо і побачив, як на вівтарі, звисивши білий-білісінький хвіст і випнувши груди, півень ще раз кинув свій бойовий клич – здавалось, сповіщав про світанок.

Органтіно зірвався з колін і, розпростерши рукава сутани, поспішив прогнати птаха. Та, ступивши два чи три кроки й надривно закричавши: "О, Господи!" – розгублено завмер. Напівтемну святиню заповнювала незчисленна зграя півнів, що невідомо коли й звідки взялися... Вони то літали, то сюди-туди бігали, і всюди, куди тільки око сягало, відкривалося море півнячих гребенів.

– Бережи нас, Господи!

Він знову спробував перехреститися. Але от диво – його рука, наче затиснута лещатами, не ворухилася. А тим часом храм наповнювався червоним сяйвом, наче від вогнища, яке невідомо звідки з'явилося. Одночасно з тим, як вогонь розгорявся, Органтіно, задихаючись, став помічати, як у навколишній темряві поступово вимальовуються людські постаті.

Постаті швидко набирали чітких обрисів. Це була юрба простих чоловіків і жінок незвичної зовнішності. З нанизаним на нитку нефритом навколо шиї, вони радісно сміялись і веселилися. Коли їхні постаті стали зовсім виразними, незчисленна зграя

півнів ще голосніше, ніж досі, кидала свої бойові кличі. І водночас стіна – стіна з фрескою святого Михаїла – як туман розчинилася в нічній пітьмі. А натомість...

Перед очима приголомшеного Органтіно розпочалася схожа на міраж японська вакханалія. Він бачив, як у світлі багаття японці у старовинному одязі, розсівшись колом, частували один одного sake. А посеред кола на великому перевернутому цебрі несамовито витанцьовувала величавої зовнішності жінка, якої він у Японії ще не зустрічав. А за цебром кремезний чоловік тримав високо підвішені на гілках – видно, вирваного з коренем деревця сакакі[79] – чи то коштовне каміння, чи то дзеркало. Навколо, зіштовхуючись крилами та гребенями, безперестанку весело виспівували півні. А трохи далі... Органтіно не повірив своїм очам – трохи далі в нічному тумані височіла могутня брила, яка могла затуляти вхід до печери.

Жінка на перевернутому цебрі все ще не переставала танцювати. У повітрі теліпалася лоза, якою вона перев'язала волосся. Нефритове намисто на її шиї брязкотіло так, ніби падав град. Розмахуючи гілкою низькорослого бамбука, вона робила вітер. А її оголені груди! У червоному світлі багаття їхні дві лискучі половинки здавалися отцю Органтіно ні чим іншим, як самою пристрастю. Молячись своєму Деусу, він з усіх сил хотів відвернутися. Але його тіло, наче сковане якоюсь проклятою таємничою силою, не могло навіть ворухнутися.

А тим часом на примарних людей зійшла тиша. Жінка на цебрі, ніби отямившись, нарешті припинила танець. Навіть півні, що досі змагалися у співі, затихли з витягненими шиями. І тоді серед цієї тиші звідкись долинув урочистий, надивовижу приємний жіночий голос:

– Якщо я і далі тут переховуватимусь, то чи не зануриться світ у цілковиту темряву? Здається, саме тому боги радіють і веселяться.

Коли цей голос затих у нічній темряві, жінка на перевернутому цебрі оглянула присутніх і напрочуд спокійно відповіла:

– Вони радіють тому, що з'явився новий бог, сильніший за тебе.

"Можливо, новий бог – це Деусу..." Підбадьорений таким здогадом, Органтіно з цікавістю вп'явся очима в примарне видовище, яке так незвично змінювалося.

Якийсь час панувала тиша. Та невдовзі півні одностайно заспівали, а брила, що затуляла вхід до печери, поволі відсунулася. І з щілини ринуло, як повінь, неописанне імлисте світло.

Органтіно спробував скрикнути. Але язик наче прилип до піднебіння. Органтіно намагався тікати. Але й ноги не слухалися. Він лише відчував, що від потужного світла в нього закрутилася голова. І чув, як у цьому світлі до неба здіймаються веселі голоси юрби:

– Охірумемуті! Охірумемуті! Охірумемуті![80]

– Нового бога нема! Нового бога нема!

– Хто тобі опирається – гине!

– Дивіться, як зникає темрява!

– Всюди, скільки око сягає, – твої гори, твої ліси, твої міста, твої моря!

- Нового бога нема! Всі - твої слуги!
- Охірумемуті! Охірумемуті! Охірумемуті!

Серед такої бурі вигуків, обливаючись холодним потом, Органтіно щось насилу скрикнув і звалився на землю.

Цієї ж ночі, близько третьої варті[81], Органтіно нарешті опритомнів. В його вухах, здавалось, усе ще відлунювали голоси богів. Та коли він озирнувся, то в безлюдному храмі, як і раніше, побачив панікадило під банею, яке ледь-ледь освітлювало на стіні фреску. Зі стогонами Органтіно підвівся і відійшов від віттаря. Він ніяк не міг збагнути, що означало нічне видиво. Однак не сумнівався в одному: його не викликав Деусу.

- Боротися з духами цієї країни... - На ходу він мимоволі розмовляв сам із собою. - Боротися з духами цієї країни важче, ніж я думав раніше. Переможу чи зазнаю поразки?..

Саме тоді до його вух долинув шепіт:

- Зазнаєш поразки!

Органтіно боязко видивився туди, звідки долинув шепіт. Однак там, як і раніше, крім ледь-ледь освічених троянд і рокитника, не було видно нічого й нікого.

І наступного дня ввечері Органтіно прогулювався в саду храму Намбандзі. Його очі світилися радістю - за цей день до Христової віри прилучилося кілька японських самураїв.

Оливи й лаври тихо височіли у вечірніх сутінках. І тільки лопотіння храмових голубів, що, видно, поверталися додому, порушувало навколишню тишу. Духмяні пахощі троянд, піщана вологість - все було мирне, як і того давнього надвечір'я, коли крилаті ангели, "побачивши красу дочок людських", спустилися на землю в пошуках дружин.

"А все-таки перед величчю Христа огидним японським духам, здається, буде важко здобути перемогу. Але вчорашнє видиво?.. Ну що ж, це тільки видиво. Хіба святого Антонія диявол не спокушав ними? Мою правоту підтверджує те, що сьогодні з'явилося кілька нових вірних. Незабаром повсюди і в цій країні, гадаю, будуватимуться Господні храми".

З такими думками в голові Органтіно походжав доріжкою, посипаною червоним піском. Та нараз ззаду хтось легенько поплескав його по плечу. Органтіно миттю озирнувся. Але позаду лише побачив, як у зеленому листі платанів обабіч доріжки розливаються відблиски вечірньої заграви.

- Бережи нас, Господи!

Пробурмотавши ці слова, Органтіно поволі повернув голову вперед. І саме тоді помітив, що поруч з ним, невідомо коли підкравшись і вимальовуючись у напівтемряві, як учорашні привиди, плівся старий з намистом на шії.

- Хто ти такий?

Приголомшений Органтіно мимохіть зупинився.

- Хто я?.. А хіба тобі не все одно? Один з духів цієї країни, - всміхаючись, приязно

відповів старий. – Може, пройдемося разом? Я прийшов, щоб трохи порозмовляти з тобою.

Органтіно перехрестився. Однак старого цей знак анітрохи не злякав.

– Я – не злий дух. Поглянь на цей нефрит і на цей меч. Якби вони хоч раз опинилися у вогні, то не були б такими світлими й чистими. Тож перестань заклинати.

Органтіно, схрестивши руки, пішов разом зі старим.

– Ти приїхав, щоб поширювати віру в Небесного Царя?.. – спокійно вів далі старий. – Може, й це непогано. Та якщо навіть Деусу прибуде в нашу країну, він урешті-решт, напевне, зазнає поразки.

– Деусу – всемогутній, а тому Деусу... – відповів Органтіно, але раптом, ніби щось пригадавши, перейшов на ввічливий тон, яким звик розмовляти з віруючими цієї країни. – Я впевнений, що ніхто не переможе Деусу.

– Та ось послухай, як бувало насправді. З далеких країн до нас прийшов не лише Деусу. Конфуцій, Менцзи, Чжуанцзи[82] та інші мислителі прийшли до нас з Китаю. У той час наша країна щойно народилася. Китайські мудреці, крім вчення дао, принесли з царства У шовк, з царства Цінь – нефрит і багато інших речей. Поряд з цими скарбами вони принесли ще дещо коштовніше – чудесні ієрогліфи. Та хіба завдяки цьому Китай завоював нас? Подивися, наприклад, на ієрогліфи. Не вони нас підкорили, а ми – їх. Серед здавна відомих тутешніх жителів був Хітомаро Какіномото[83]. "Танабата" ("Ткаля") – пісня, яку він написав, збереглася й досі в нашій країні. Прочитай її. Пастуха й ткалі в ній не знайдеш. У ній оспівуються закохані – зірки Волопас і Ткаля. Біля їхнього узголів'я жебоніла на перекатах Небесна ріка так само, як ріки нашої країни. Це не був шум хвиль Молочного Шляху, схожого на ріки Хуанхе та Янцзицзян. Але краще я розповім не про пісні, а про ієрогліфи. Хітомаро записав свої пісні за допомогою ієрогліфів. Та використав їх не стільки заради їхнього змісту, скільки заради звучання. І навіть коли було запозичено китайський ієрогліф, який означав "човен", наше слово "фуне", тобто "човен", залишилося "фуне". Бо інакше наша мова могла б обернутися в китайську. Ясна річ, це сталося не так завдяки Хітомаро, як силі богів нашої країни, що оберігали його душу. Китайські мудреці привезли в нашу країну також мистецтво каліграфії. Кукай, Тофу, Сукемаса, Юкінарі[84]... Я завжди потай до них навідувався. Зразком для них служила китайська каліграфія. Але під їхніми пензлями народжувалася нова краса. Непомітно їхні ієрогліфи перестали бути ієрогліфами Ван Сичжі та Чу Суйляна[85], а перетворилися в японські. Однак ми здобули перемогу не тільки над ієрогліфами. Наше дихання, немов морський вітер, зм'якло навіть учення Конфуція і вчення Лаоцзи – дао. Запитай жителів нашої країни. Всі вони вірять, що корабель, завантажений творами Менцзи, які в нас легко викликають роздратування, обов'язково потоне. Але бог вітру Сінато ще ні разу не вдавався до такої витівки. Навіть у такій вірі туманно проглядає сила, яка живе в нашому народі. А ви як думаєте?

Органтіно подивився розгублено на старого. Йому, незнайомому з історією цієї країни, половина красномовно сказаних речень залишилася незрозумілою.

- Після китайських мудреців до нас прийшов з Індії царевич Сіддхартхі[86]... - Продовжуючи свою розповідь, старий зірвав з куща біля доріжки троянду і з насолодою вдихнув її пахощі. Троянда була зірвана, але водночас залишилася на своєму місці. У руці старого вона здавалася туманом. - Будді судилася така ж доля. Та докладна розповідь про це, можливо, нагнала б нудьгу на тебе. Мені хотілося б звернути твою увагу лише на одне - на вчення про явлення будд в образі сінтоїстських божеств. Таке вчення переконало жителів нашої країни у тому, що богиня Охірумемуті - це те саме, що будда Дайніті[87]. Та хіба це означає перемогу богині Охірумемуті? Або перемогу були Дайніті? Можеш вважати, що в наш час більше жителів нашої країни знає про Дайніті, ніж про Охірумемуті. Але чи в їхніх снах Дайніті не набере вигляду богині Охірумемуті, а не індійського Будди ? Я разом з Сінраном і Нітіреном[88] прогулювавсь у цвітінні шореї[89]. Будда, якому вони ревно поклоняються, - зовсім не чорнолиций з німбом над головою, а рідний брат нашого любого, сповненого величчя принца Дзьоґу[90]... Але довгу розмову про це, як обіцяв, я припиняю. Одне слово, я хочу сказати, що ніхто нас не переможе, навіть якщо прийде в нашу країну так, як ваш Деусу.

- Та постривай. Ти от таке кажеш... - перебив його Органтіно, - а сьогодні кілька самураїв перейшли в нашу святу віру.

- І нехай переходять! Якщо йдеться про перехід в іншу віру, то більшість жителів нашої країни сприйняли вчення Сіддхартхі. Однак наша сила полягає не в тому, щоб руйнувати. Вона в тому, щоб перетворювати.

Старий кинув троянду. Відірвавшись від руки, вона миттю розтанула у відблисках вечірньої заграви.

- Справді ваша сила в тому, щоб перетворювати? Але ж так буває не лише у вас. У будь-якій країні... скажімо, навіть злі духи, яких у Греції вважали богами...

- Великий Пан[91] умер. Та, можливо, що й Пан одного дня воскресне. А от ми все ще живемо.

Органтіно з подивом скося глянув на старого.

- Ти знаєш Пана?

- Про нього написано у книгах з горизонтальним письмом, які привезли сини даймо[92] Кюсю із західних країн... Та зараз мова йде про те, що не можна втрачати пильності, навіть якщо сила перетворювати належить не тільки нам. Навіть навпаки - саме тому я хотів би, щоб ти був насторожі. Бо ми - старі боги. Як і грецькі, ми бачили досвіток цього світу.

- Та все одно Деусу переможе.

Органтіно вперто повторив те саме. Але старий, ніби нічого й не чуючи, провадив далі:

- Кілька днів тому я зустрівся з грецьким моряком, який висадився на західному березі нашої країни. Він не був богом, а простою людиною. Сидячи з ним на скелі при місячному світлі, я почув від нього багато чого цікавого. Про те, як його схопив одноокий бог, про богиню, яка обертала людей у свиней, про русалок з чарівними

голосами... Ти знаєш, як його звати? Після зустрічі зі мною він став тутешнім жителем. Кажуть, що тепер його називають Юрівака[93]. Тому будь насторожі. Не кажи, що Деусу обов'язково переможе. Хоч би скільки поширювалася віра в Небесного Царя, не можна стверджувати, що вона обов'язково переможе. – Старий мало-помалу стишив голос. – Може статися так, що й сам Деусу перетвориться у жителя нашої країни. Адже все, що прийшло до нас з Китаю та Індії, стало нашим. Тож і все західне мусить ним стати. Ми живемо в деревах. У мілких річках. У вітрі, що пролітає над трояндами. У вечірній заграві, що виблискує на стінах храмів. Всюди й завжди. Будь насторожі. Будь насторожі.

Його голос нарешті обірвався, і старий у ту ж мить, як тінь, розтанув у вечірній пітьмі. Водночас з дзвіниці над головою насупленого Органтіно залунав дзвін Аве Марія.

Отець Органтіно з храму Намбандзі... ні, не лише Органтіно, а й інші рудоволосі люди з горбатими носами, волочачи поли сутан серед лаврів та трояндових кущів, залитих надвечірнім світлом, повернулися на здвоєні ширми. На старовинні ширми трьохсотлітньої давності із зображенням корабля південних варварів[94], який заходить у затоку.

Прощай, отче Органтіно! Прогулюючись тепер зі своїми друзями берегом Японії, ти дивишся на великий корабель південних варварів, над яким у золотистому тумані височить його прапор. Переміг Деусу чи богиня Охірумемуті – можливо, зараз це нелегко встановити. Доведеться зробити це згодом. Спокійно дивися на нас з берега минувшини. Навіть якщо ти разом з капітаном, що веде на шворці собаку, й негрням, що підняло над ним парасольку від сонця, канете в забуття, гуркіт гармат на чорних кораблях[95], що знову з'являться на небокраї, неодмінно порушить ваш давній сон. А до того часу... прощай, отче Органтіно! Прощай, батерен Уруган[96] із храму Намбандзі!